

A technopesszimizmustól a digitális utópiáig: A kommunikációs és médiatechnológiák kulturális megalkotása

Hogyan ad értelmet a kultúra a technológiának, és hogyan helyezkednek el az új kommunikációs- és médiatechnológiák a társadalmi és kulturális értékek hálózataiban? Hogyan jönnek létre a jó és a rossz technológia fogalmai, és milyen egyedi jellemzőket vagy éppen folyamatosságokat lehet találni az értékek és technológiák társításában? Az írásban ezeket a kérdéseket körüljárva azt vizsgálom, hogy az új és régi kommunikációs- és médiatechnológiák kulturális megalkotásában, azaz társadalmi jelentéssel való felruházásában milyen szerepe van a társadalmi kontextusnak, és hogy mindezek az értéktársítások jellemzően milyen alakzatokat hoztak és hoznak létre az idők során a technopesszimizmustól kezdve egészen a digitális utópiáig.

Kulcsszavak: *értékek, digitális technológiák, internet, jó és rossz technológia, kommunikációs és médiatechnológiák, régi és új technológia, a technológia társadalmi konstrukciója*

Szerzői információ:

Tófalvy Tamás PhD, Kultúrákutató és kommunikációs szakember. Kultúrákutatóként a kommunikációs technológiák társadalmi megalkotásával, konfliktusaival és zenei színtereivel, kommunikációs szakemberként a média-önszabályozás és a digitális média közpolitikáival, tartalomfejlesztési stratégiáival foglalkozik. Jelenleg a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szociológia és Kommunikáció tanszékének egyetemi adjunktusa, a Szegedi Tudományegyetem Kulturális Örökség és Humán Információtudományi tanszékének Jedlik Ányos ösztöndíjas kutatója, a Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE) főtitkára. Doktori disszertációját a Műegyetem Tudományfilozófia és Tudománytörténet Doktori Iskolájában védte meg. 2012–13-ban Columbia Egyetem Fulbright-ösztöndíjas kutatója, 2011–12-ben az Indiana University Bloomington Rézler Gyula ösztöndíjas kutatója volt. A Zenei Hálózatok Egyesület alapítója. Blogja a kontent.blog.hu címen érhető el. E-mail: tamastofalvy@gmail.com

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Tófalvy Tamás. „A technopesszimizmustól a digitális utópiáig: A kommunikációs és médiatechnológiák kulturális megalkotása”. *Információs Társadalom* XIV, 4. szám (2014): 113–138.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XIV.2014.4.7>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Tófalvy Tamás

A technopesszimizmustól a digitális utópiáig

A kommunikációs és médiatechnológiák kulturális megalkotása¹

Bevezetés

„»Dave, halványul a tudatom«, mondja HAL², kétségbeesetten. »Érzem, érzem.«

Én is érzem. Az utóbbi években az a kényelmetlen érzésem van, hogy valaki, vagy valami babrál az agyammal, újrահálózva a neurális áramköröket, újraprogramozva a memóriám. A tudatom, amennyire meg tudom ítélni, nem halványult el, de változik. Nem úgy gondolkodom, ahogy régen gondolkodtam. A legerősebben akkor érzem ezt, amikor olvasok. Elmerülni egy könyvben vagy egy hosszú cikkben régen könnyű volt. Beletemetkeztem az elbeszélésbe, a gondolatmenetbe, és órákat töltöttem a szövegek tanulmányozásával. Ma már ez nagyon ritkán fordul elő. Két vagy három oldal után halványulni kezd koncentrációm. Türelmetlenné válok, elvesztem a fonalat, más tennivaló után nézek. Úgy érzem, mintha újra vissza kéne húznom csökönyös agyamat a szöveghez. A mély olvasás, ami valaha természetes volt számomra, mára küzdlemmé vált. Azt hiszem, tudom mi történik. (...) Az agyam úgy akarja befogadni az információt, ahogy a Net közvetíti: apró információdarabok gyors áramlatának formájában. Egykoron a szavak tengerének bűvára voltam. Ma úgy suhanok el a felszínen, mint egy vízisielő” (Carr 2008: o. n.).

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg. A szöveg különböző verzióinak írásakor értékes kommenteket és kritikákat kaptam Ropolyi Lászlótól, Csepeli Györgytől, Zemplén Gábertől és Barna Emiliától, ezúton is köszönöm segítségüket.

² HAL 9000 Arthur C. Clarke Űrodüsszeia sorozatának karaktere: mesterséges intelligencia, amely emberi módon képes kommunikálni. A Carr által fent idézett mondatot akkor mondja el a 2001 *Űrodüsszeiá*ban, amikor David Bowmannel beszélget a lekapcsolása közben.

Nicholas Carr rendkívül népszerű és nagy hatású, az amerikai *Atlantic* magazinban megjelent esszéjében („Elhülyít minket a Google?”) fogalmazta meg a fenti módon, hogyan éli meg az internet tudattorzító hatását, és hogy szerinte ez a személyes élmény hogyan igazolja azt az általános trendet, miszerint az internet alapvetően káros hatással van a gondolkodásunkra és az intelligenciánkra. Gondolatmenete olyan vonzónak bizonyult, hogy két évvel később könyvvé bővítve is megjelent (Carr 2010), és a szerző azóta is idejének jelentős részét az internet és a közösségi média veszélyeinek hirdetésével tölti. Az, hogy Carr személyes élményekre alapozó, introspektív gondolatmenete és az új technológiai ökoszisztémát fenyegetésként értelmező véleménye ilyen pozitív visszhangra lelt a nagyközönségben, nem véletlen.

A lelkes fogadtatás hátterében egyrészt egy több évszázados, a modern társadalomtudományok megszületésével (Foucault [1966] 2000) kialakult feszültség áll, amely önmagában nem is feltétlenül kapcsolódik a technológiához. Amióta a modern társadalomtudomány rendszere a világ megismerésének érvényes eszközeként pozicionálja magát, a társadalomtudományos kutatás változó módszertanok és elvek mentén kialakított társadalomképe folyamatosan konfliktusban áll a közvélemény egyéni élményeket összeítő, a személyes perspektívákból kiinduló általánosításával. Az empíriának, illetve a személyes érzeteknek e disszonanciája a leglátványosabban talán a bűnözési statisztikák számai és a bűnözés mértékének és jellegének lakossági megítélése között mutatkozik meg. A lakosok személyes élményekből kiinduló értelmezései (mennyire veszélyes a környék, és kik a jellemző bűnelkövetők) gyakran szembemennek az úgynevezett tényadatokkal, mégis gyakran ezek az értelmezések töltenek be aktívabb szerepet a társadalmi vitákban és cselekvésben.

Carr szubjektív élményeinek és félelmeinek igenlő fogadtatása a globális közvéleményben másfelől egy még ősbib, évezredekre visszanyúló feszültségre vezethető vissza: az új kommunikációs és médiatechnológiák eltérő társadalmi jelentéseinek harcához, azaz a hozzájuk kapcsolt értékek folyamatos konfliktusaihoz. Az írás megjelenésétől egészen a közösségi média elterjedéséig megfigyelhetőek a negatív vagy pozitív értékek társítása a technológiákhoz (Pitt 2000). Az aktuálisan újként észlelt technológiák megjelentek már a tudatot felszabadító, a régi technológia által korlátok közé szorított világot kirágító, emancipáló eszközként, és az emberiséget szellemi nyomorba és elszigeteltségbe taszító, a tudást és a nyelvet romboló erőként egyaránt.

Bár az már első olvasatra is egyértelmű és világos, hogy Carr az utóbbi értelmezést hirdető, azaz a technopesszimista vizionáriusok csoportjába tartozik, az már kevésbé magától értetődő, hogy a technopesszimista és -optimista táborok egyaránt azonos ismeretelméleti alapállásból szemlélik a technológiának a társadalomban betöltött szerepét. Mind úgy látják, hogy a technológia külső erőként hat a társadalomra és a kultúrára: a társadalmi rendszer – egészen az egyéni, pszichológiai attitűdöktől a kollektív cselekvésekig, kultúráig – a formálható, alakítható és reagáló közeg szerepét kapja, míg a technológia az ezektől független hatóerő, befolyásoló tényezőjét. Az összefoglalóan technológiai determinizmusnak nevezhető attitűd amellet, hogy a technológiát elkülöníti a társadalomtól, annak lényegét a tárgyi megvalósulásban látja. A technológiát a tárgyakkal azonosító eszközközpontú szemlélet (lásd Marvin 1988, Sterne 2003, Gitelman 2006) a technológiai innovációk folyamatának leginkább látható, megragadható vonatkozását emeli ki. Azt a megtestesült terméket, ami a kommunikációban például egy telefon-mo-

dell, a médiában a televízió vagy az internetes technológiában egy szoftver is lehet. Az eszközközpontúság és a technológiai determinizmus eszméi lényegileg meghatározzák azt is, hogy ebben a felfogásban mit lehet „új” technológiaként szemlélni az innovációk folyamatosságában. Az „új” technológia az, ami a technológia belső szabályrendszere, egyenes vonalú egyenletes fejlődési értelmezése szerint „jobb”, mint a „rég” technológia, attól világosan elkülöníthető, és egyben meg is haladja azt, és így hatást vált ki a társadalmi-kulturális rendszerre.

A technológiai determinizmus és eszköz-központúság alapjairól építkező pesszimizmus és optimizmus szemléleteiben mindezek a felfogások, értelmezések és jelentések nem kérdőjeleződnek meg, hanem adottként jelennek meg. De ha maguknak az értelmezéseknek, jelentéseknek, értékeknek az eredete, a társadalomban betöltött szerepük kialakulása a kérdés, akkor éppen ezeket az alapfeltevéseket megkérdőjelezve, azoktól eltávolodva lehet megközelíteni a technológia és kultúra viszonyát. Ebből a szemszögből – a kritikai technológiakutatás felől (l. Tófalvy 2015) – a technológia nem pusztán tárgy, eszköz, hanem folyamat, a felhasználó és a kultúra kölcsönhatása, amely nem különíthető el a társadalmi beágyazottságtól, és éppen ezért az értékei sem adottak. Azt, hogy a technológia értékdimenziója nem adott, éppen az mutatja, hogy azonos technológiákhoz koronként, érdekcsoportonként és kultúránként eltérő jelentések és értékek társulnak. A kérdés hangsúlya tehát arra tolódik el, hogy miként jönnek létre az új és régi, jó és rossz technológia egymással konfliktusban álló fogalmai, a technopeszsimizmus és -optimizmus különböző változatai. Milyen, egymással konfliktusban álló értékek hogyan kapcsolódnak a technológiához, hogyan alkotja meg a társadalom mindezeket az értékeket, és ezek a folyamatok hogyan vesznek részt az újdonság, mint olyan létrehozásában?

1. A jó, a rossz és a technológia: az értékek és a technológia összefonódása

Amikor értékek kapcsolódnak egy új vagy régi technológiához, az értelmezések a szélsőségesen jónak gondolttól egészen a végletesen rossznak vélt hatásokig ívelő skálán mozoghatnak. A technológiai jó és rossz két fő véglete között található, legfontosabb szemléletbeli és ideológiai változatokat az egyes attitűdök történeti és társadalmi kereteinek ismeretelméleti feltételezései mentén érdemes feltérképezni.

Bár maga az „új média” terminus és a körülötte kialakult kritikai és tudományos közbeszéd mindössze a 20. század második felének terméke (Peters 2009), már az ókortól kezdve megfigyelhető az újnak észlelt technológiákhoz kapcsolt értékek alakulása. Maga az oppozíció a legegyszerűbb formájában, hogy a technológia jó és rossz hatással lehet az emberi gondolkodás és cselekvés értékdimenziójára, már az európai eszmetörténet kezdeteinél jelen volt. A kommunikációs technológiák vonatkozásában először a szóbeliség és az írásbeliség periódusainak hatalmas kulturális váltásának kezdetén jelennek meg az írást mint a gondolatot elcségyesítő, így a kultúrára, társadalomra káros technológiaként észlelő értelmezések (például Platón *Phaidroszában*, Ong 1982) – hogy a jelen korunkra az írástudás a gondolati felkészültség, tanultság általános metaforájává váljon. Hasonlóképpen, a reneszánsztól, a könyvnyomtatás elterjedésé-

től datálható az a diskurzus, amely gyakorlatilag ugyanezeket a vádakát hozza fel a nyomtatással szemben – fél évezreddel később, napjainkban pedig a nyomtatott írás, a könyv az elmélyült tudás, a kontempláció univerzális szimbóluma a nyugati kultúrában, a sokszorosított írás technológiájának kulturális monopóliumát jelezve (Kittler 1999).

A jó és rossz technológia máig élő értékpárjának a háttérben meghúzódó episztemológiai hozzáállás szerint egyfelől a morális, kulturális, társadalmi, esztétikai és egyéb „jó” ontológiailag lehorgonyzott, nem relatív és konstruált fogalom; másfelől, a technológia valamilyen módon kapcsolatba lép ezekkel a kulturális és társadalmi értékekkel. A technológia tehát egy többé vagy kevésbé autonóm rendszer, amely nem a társadalom termékeként, vagy az azzal való interakcióban működik, hanem azon kívül formálódik, majd egy bizonyos ponton beavatkozik a kultúrába, negatív vagy pozitív módon alakítva azt, elősegítve vagy gátolva a jó érvényesülését. Magából az ismeretelméleti felfogásból, amelynek az egyik legkarakteresebben artikulált, modern változata a már bemutatott technológiai determinizmus, nem feltétlenül következik az értékek oppozíciója. Több akadémiai felfogás, köztük például a kommunikációkutatást évtizedekre meghatározó torontói iskola prominensei (McLuhantól Harold Innisig) szerint is a technológia alapvetően meghatározza az emberi kommunikáció folyamatait – de ebből esetükben negatív vagy pozitív értékviszonyok nem feltétlenül következnek.

Ennek az értékrendszernek egy összetettebb, szintén máig élő és ható változata nagyjából a 18. század vége felé kezdett kialakulni, abban az időszakban, amikor a társadalmi idő fogalma megszületett, és összekapcsolódott a fejlődés eszméjéről és a technológia és társadalom kapcsolatáról szóló gondolkodással (Hansot 1974). A társadalmi idő két fő aspektusa, a történeti tudat és a jövőről való gondolkodás kialakulásával, az első evolúcióelméletek megjelenésével alakult ki az az ismeretelméleti tér, amiben a társadalmi fejlődés eszméje teret nyerhetett (Toulmin–Goodfield 1965). Ez a fejlődéseszmény pedig a 19. század elejétől, az ipari és technológiai innovációk egyre látványosabbá válásával és az elméleti gondolkodásba való beszívárgásával (a technológiafilozófia voltaképpen megszületésével) hozza létre a technológiai fejlődés koncepcióját.

A technológiai fejlődés optimista eszméje az idő dimenziójában látja a technológiai jó mint civilizációs motor szerepét. A technológia belső logikája itt is a tökéletesedés felé visz, amit nem torzítnak el a kultúra mintázatai – viszont maga a technológia az ember által megalkotott, az emberi „génusz” által irányított termék és folyamat. Tehát nem determinisztikusan hat a társadalomra, hanem mintegy a társadalom eszköze a társadalmi fejlődés építésében. E fejlődésben a természet erőforrást és leküzdendő akadályt jelent, a technológia ekkor kialakuló természetellenes és mesterséges, azaz az organikus természeti világgal már nem folyamatosságot alkotó percepciója tehát még nem ad okot technológiai pesszimizmusra, éppen ellenkezőleg, a haladás és a természetin való felülemelkedés egyik biztosítéka.

Megtartva a civilizációépítő technooptimista szemlélet egyes ismeretelméleti feltételezéseit, másokat pedig elvetve és tagadva alakult ki, az antiutópikus képzelet genezisével párhuzamosan (Zamjatyin [1924] 2008) a technológiai pesszimizmus új, immár a jövő dimenziója által meghatározott hulláma. A 19. századtól elterjedő, és igazán a 20. században dominánssá váló felfogás újdonsága is abban áll, hogy a technológi-

ákat a jövő társadalmának dimenziójában a visszafejlődés, a társadalmi rossz erejének látja. A kultúra technológizációjával a társadalom ugyan halad egy jövőbeli állapot felé, de ez az állapot szükségképpen rosszabb, értéktelenebb lesz, vagy éppen a kultúra végét jelenti. Hasonlóképpen, a technológia és a természet szembenállása már nem tökéletesedés hozadékaként, hanem éppen ellenkezőleg, a természettől (vagy éppen a lényegtől, az „aurától” (Benjamin [1936] 1969) való eltávolodásként jelenik meg. A 20. század közepétől, a tömegpusztító fegyverek megjelenésével pedig a technológia egyszerre válik a civilizáció végzetévé, az emberi természettől elidegenedett, mesterséges világgá, a hatalom és a kontroll eszközévé.

Főként a 20. századtól, az első technológiáknak tulajdonított traumáktól kezdve, a technológiai pesszimizmus és optimizmus eszméinek előtérbe, illetve háttérbe kerülésének oszcillációja erőteljesen korrelál a technológia aktuálisan látványos, negatívnak vagy pozitívnak tűnő társadalmi alkalmazásaival. Ahogy azt Hronszky Imre (2000) a német technikafilozófia történetét értelmező tanulmányában bemutatta, az első és a második világháború tapasztalatai is hozzájárultak ahhoz, hogy a német technológiafilozófia gondolkodói és a filozófusok általában (Jaspers, Heidegger, Marcuse, a frankfurti iskola) alapvetően pesszimistán szemlélték a technológia szerepét a társadalomban.

A technológiai pesszimizmusnak, technológiai antiutópizmusnak is nevezhető gondolkör keretei között válik igazán markáns mintázattá a múlthoz kapcsolódó technológiai nosztalgia (Bevan 2013) beemelése a régi és új technológiákhoz társított értékek diskurzusába. Ebben a viszonylatban alakul ki az aktuálisan régi, tehát bevett és konszolidált technológiákhoz kapcsolt pozitív attitűdök, és az ezzel szemben álló, éppen újnak minősülő technológiákhoz társított pozitív hozzáállások ma is meghatározó dialektikája.

Hogy a 20. és a 21. században milyen fő kategóriákban mely fontosabb szerzők képviselik a technooptimista és technopesszimista attitűdöket az új technológiákkal kapcsolatban, azt az alább látható táblázat segítségével tekintem át, a kommunikációs és médiatechnológiákkal a középpontban.

1. táblázat

*Az új technológiákhoz kapcsolt determinista értéktulajdonítások táblázata,
Kuhns (1971) és Thierer (2008, 2010) felhasználásával.*

<i>Az új technológiai hatások hatóköre</i>	<i>Az új technológiai hatások minősége, értékdimenziója</i>	
	<i>Negatív, rossz (technopesszimizmus, technológiai disztópia és antiutópia)</i>	<i>Pozitív, jó (technooptimizmus, technológiai utópia)</i>
Elme, gondolkodás (pszichológiai)	Az új technológia leépíti a gondolkodást, elbutít. Carr	Az új technológia növeli az emberi kreativitást és növeli az elme teljesítő-képességét. Shirky
Társas kapcsolatok, kommunikáció, társadalom, demokrácia (szociológiai, kommunikatív)	Az új technológia felbontja vagy elszakítja az emberi kapcsolatokat, egocentrikussá, magányossá, bezárkózottá tesz, izolált csoportokat vagy éppen kommunikációs polifóniát, zűrzavart, káoszt hoz létre, a totalitárius rendszerek és a hatalom elnyomó eszköze. A nyomtatott sajtó rádióellenes lobbija (1924–39), Carsons, Ellul, Jaspers, Morozov, Mumford, Poster, Giedion, Turkle	Az új technológia kiterjeszti az emberi kapcsolatokat, az interkulturális megértés és kooperáció új szintjét hozza el, liberalizálja, szabadon hozzáférhetővé teszi a tudást, hangot ad az elnyomottaknak, forradalmakat hoz létre, rétegeket emel fel. A rádiópárti lobbija (1924–39) Benkler, Buckminster Fuller, Leadbeater, Shirky
Kultúra, művészet, gazdaság (esztétikai, antropológiai)	Az új technológia elszakítja a kultúrát, elszemélyteleníti a művészetet, instabillá teszi a jólétet. Adorno, Benjamin, Jonas, Keen, Postman	Az új technológia katalizálja a kultúrát, terjeszti a művészetet, a növekedés és a bőség záloga. Howe, Kevin Kelly, Negroponte, Szocialista állampárti ideológiák, VDI
Humanitás, természet (egzisztenciális)	Az új technológia elválaszt a természettől, a technológia mesterséges, a virtuális valóság természetellenes, elzár a világtól, a valóságtól, potenciális katasztrófavesztés az emberiségre. Heidegger, Siegel, G. R. Taylor, Orwell, Zamjatin	Az új technológia a humán jelleg kiterjesztése, a virtuális valóság mint emberi találmány folyamatosságot alkot az elmével, az új technológia a lehetőségek tere, megoldás a korábbi technológiák egzisztenciális problémáira. Gibson

A 21. századra kialakult fő társadalmi-kulturális attitűdöket, amelyek ismeretelméleti struktúrájukról függetlenül lehetnek tehát egyfelől pozitívak (technológiai jó, technológiai optimizmus, technológiai utópiák), másfelől negatívak (technológiai rossz, technológiai pesszimizmus, technológiai antiutópiák vagy disztópiák) a függőleges tengely mentén elrendezett hatókörök segítségével csoportosítottam. Ezek a hatókörök azt mutatják, hogy az adott attitűdök, szerzők, hozzáállások az emberi természet, kultúra és

társadalom mely aspektusát tekintve feltételezik pozitívnak vagy éppen negatívnak a technológia szerepét.

Az új technológiákat, legyen az a televízió vagy az internet, az emberi elmére károsnak tekintő hozzáállások többnyire azt hangsúlyozzák, hogy azok (a megelőző technológiákkal szemben) leegyszerűsítik, leépítik a gondolkodást, gátolják a tanulást, és elsekélyesítik az elmét. A visszafejlődés metaforáinak mintázata a bonyolultabbtól az egyszerűbb, a mély felől a sekélyes, a fontos felől a lényegtelen felé mutat, az internet hatása alatt formálódó elme értékes képességei lebénulnak, elértéktelenednek. A személyes élmény és meggyőződés bár nem az egyedüli érv és bizonyító erejűnek szánt megnyilatkozás, de a szerzők többségénél igen fontos szerepet tölt be az álláspont legitimálásában.

Ezzel szemben a technológiák gondolkodásra gyakorolt pozitív hatását hangsúlyozó attitűdök (Shirky 2008, 2010) esetében a gondolkodás segítőeszközeként, meghosszabbításaként jelennek meg például a digitális technológiák, amelyek az egyébként kihasználatlanul elfekvő kreatív energiákat is megmozgathatják.³ Ez a felfogás szorosan összefonódik a kultúrára és a társadalomra kifejtett pozitív technológiai hatásokra vonatkozó meggyőződésekkel, melyek szerint a digitális technológia összeköti az embereket, lehetőséget ad a közös alkotásra és annak nagyobb határfokra emelésére, a tudáshoz való könnyebb hozzáférésre. Mindez az emberi lényeket, a humanitást illetően pedig egyértelműen pozitív hatásokkal jár, hiszen a technológia legmélyebb intellektuális és kognitív készségeinket hosszabbítja meg és terjeszti ki.

Az, hogy ennyiféle párhuzamos értelmezés élhet meg egy technológia szerepével kapcsolatban, arra mutat rá, hogy a technológia kulturális jelentéseinek, értékdimenziójának viszonylatában afféle határtárgyként (Star–Griesemer 1989), határinfrastruktúraként működik: azaz több közönség, kultúra és felhasználói csoport számára elérhető, de használatának mintázata és annak jelentései már az adott csoportokon belül alakulnak ki. Konfliktushoz pedig akkor vezethetnek az eltérő értelmezések, ha azok már nem összeegyeztethetőek a többi párhuzamos felfogással. Az összeegyeztethetetlenség konfliktusa a leglátványosabban pedig éppen akkor jelenik meg, amikor az eltérő kulturális jelentések vitája egy olyan technológiához kapcsolódik, amelyet egyes csoportok újként pozicionálnak.

2. Változó idők, változatlan értékek: az új kommunikációs és médiatechnológiák kulturális jelentései

2012. július 16-án az amerikai *Newsweek* magazin címlapján (Newsweek 2012) egy elkeseredetten sikoltó, tenyerét a fülére tapasztó nő torzított képe volt látható, feje fölött pedig hatalmas betűkkel szedve a vezető anyag címe: „iÖrület” – Pánik. Depresszió. Pszichózis. Hogyan drótozza újra agyunkat az online kapcsolatfüggőség?” Az „örület” szó elé odaillesztett kicsi „i” (amely angolul a nagybetűvel írandó „én” szóra referál) betű az

³Clay Shirky e két idézett művében mondható leginkább technooptimistának, bár nem annak a kritikátlan és reflektálatlan értelmében. Későbbi írásaiban viszont több szkeptikus szempont merül fel, mint például az egyetemi órákon való digitális eszközhasználattal kapcsolatban (lásd Shirky 2014).

Apple által az ezredfordulótól kezdve bevezetett eszközök márkanevének (iPod, iPad, iPhone) struktúrájára utal. Ez az „i” az elmúlt évek során a digitális technológia világában – hasonlóan a pár évvel korábban hódító „e-”, mint elektronikus rövidítéshez – általános képzővé vált, amely szinte bármilyen termék vagy márka neve elé odailleszthető, és amellyel azt jelezheti az adott gyártó vagy szolgáltató, hogy az adott produktum személyre szabható, közösségi, megosztható és digitális megoldásokat kínál egy bizonyos területen.

Már a címlapra való rátekintés pillanatában, még az alcím elolvasása előtt világossá teszi az „iÖrület” szó a kapcsolatot a legújabb digitális technológiák és a patológikus mentális állapot között. Maga a cikk pedig részletesen kifejti, miért is érdemes félnünk az új technológiák hatásaitól, hogyan „drótozza át az agyunkat” a számos új kommunikációs eszköz és média. A Newsweek cikke és a számtalan további hasonló írás mögött álló publicisztikai attitűd, melyben az új technológia mint potenciálisan veszélyes és káros jelenik meg, nem pusztán a szerző gondolatmenetének vagy éppen a szerkesztőség döntésének a lenyomata, hanem olyan médiafogyasztói közeget is feltételez és alkot meg, amely igen fogékony a vadonatúj veszélyek ilyen módon táltal ismertetésére.

Az újnak észlelt jelenségekkel kapcsolatos félelmek és remények társas konstrukciójának ez az alakzata egyáltalán nem újszerű a kommunikációs és médiatechnológiák társadalom- és kultúrtörténetében. Egyidős magával a médiával: a médiafogyasztók sztereotípiákat, értékeket, előítéleteket, morális tulajdonságokat és érzelmeket kapcsolnak az új és a régi kommunikációs és médiatechnológiákhoz egyaránt, legyenek azok akár hatalmas várakozások vagy éppen irracionális félelmek, megalkotva a jó és a rossz média fogalmait, és ezzel egyben visszahatva a technológiai innovációk jövőjére.

A jó és a rossz, a régi és az új fogalmainak történeti kontinuitásából következik az új technológiák társadalmi konstrukciójának aktuális technológiától független, strukturális folyamatossága is. Bizonyos értékek mindig társulnak a régi és az új technológiákhoz, és egy viszonylag stabil periodicitás is megfigyelhető a kommunikációs technológiák terjedésének és az attitűdök, a társadalmi értékkapcsolások váltakozásainak mintázataiban.

Az új és régi kommunikációs technológiákhoz kapcsolt értékek diskurzív konfliktusai a 19. század második felétől, az elektromosság és a médiatechnológiai innovációk összekapcsolódásával, az eszközök számának jelentős megugrásával és elterjedésével váltak meghatározóvá a nyugati társadalmak mindennapi életében. A 19. század végén és a 20. század elején terjedt el a telefon, a távíró, a fonográf, az elektromos fény és a mozgókép, melyek szerepüknek, használatuknak, hatókörüknek megfelelően transzformálódtak át lassabban vagy gyorsabban az újból a régi technológia státuszába az érintett társadalmi csoportok szemléletében. Diane Zimmerman Umble (2003) esettanulmánya a telefon bevezetésének korai időszakához visszanyúlva mutatja be, hogy milyen kulturális, közösségi motivációi lehetnek egyes társadalmi csoportoknak az új technológiákhoz való negatív értékek társításában. A konzervatív keresztény pennsylvaniai ámis és mennonita vallásos közösségek a 19. és a 20. század fordulóján szembesültek először az elektronikus kommunikációs eszközökkel, és akkor jutott el a Bell telefontársaság révén az Egyesült Államok eldugottabb szegleteibe, így hozzájuk is a vezetékes telefonszolgáltatás (John 2010). Maguk a telefontársaságok (természetesen) és a szekuláris, illetve kevésbé tradicionalista módon vallásos farmerek „az isteni szolgáltatás” néven illeték

a telefont, azt hangsúlyozva, hogy milyen nagymértékben megkönnyíti a mindennapi életet. Ezzel szemben az ámis és mennonita közösségekben felcsapó vitákban a telefon által közvetített tartalmat „felületes fecsegésnek, értelmetlen beszédnek” minősítették, deklarálva, hogy tudást nem közvetíthet a médium, és a jellemző jelzők között szerepeltek „az ördög drótja” és a „bűnös hálózat” kifejezések.

A telefon mint új technológia praktikus és félelmetes reprezentációinak összecsapása a vallásos közösségek saját kulturális rendszerében nyer értelmet. Mindkét közösségben az a fajta nagyon szigorúan értelmezett hagyományközpontú életmód és napirend adta (és adja) az identitás központi elemét, amely potenciálisan akkor van a legnagyobb biztonságban, ha a csoport tagjai egyáltalán nem vagy nagyon kontrollált módon érintkeznek azzal a világgal, amitől értékeiben a közösség el kíván zárkózni. És fordítva: az jelenti a legnagyobb veszélyt, ha a külvilággal való érintkezés túlságosan gyakorivá, vagy egyszerűen kontrollálhatatlanná válik. A telefon pedig éppen ez utóbbira adott lehetőséget: a külvilággal való, valós idejű, ellenőrizhetetlen kapcsolattartásra. Mindkét közösség telefonellenző lobbijai alapvetően azért elleneztek a szolgáltatás bevezetését, mert az éppen a kizárni vágyott külső, „világi” világgal való közvetlen kommunikáció lehetőségét hozta be a legszemélyesebb életterükbe, az otthonukba.

Ugyanezen okok miatt váltott ki félelmeket az első, globálisnak nevezhető kommunikációs hálózat, a távíró is. Mivel a hálózaton személyazonosítás nélkül is kapcsolatba lehetett kerülni másokkal, elterjedt nézet volt, hogy a távíróközpontokban az üzeneteket kezelő operátorok – legalábbis kommunikatív – kicsapongó életmódot folytatnak, hiszen számtalan ismeretlen személlyel léphettek kapcsolatba (Marvin 1988, Stubbs 2003). A telefontal és a távíróval kapcsolatban is meg-megújuló nézet volt, hogy az elektronikus hálózatok lehallgathatósága (az üzenetek elfogásától a csoportos telefonbeszélgetésekbe való bekapcsolódásig) miatt a mindennapi élet veszélyesebbé, a bűnözők kénye-kedvének jobban kitétté válik, ezzel párhuzamosan pedig sokan úgy gondolták: az elektronikus kommunikáció forradalmasíthatja a bűnüldözést, és biztonságosabbá teszi az életet (Marvin 1988). A távíró médiumához kapcsolt optimista elvárások között a világbéke elhozása is szerepelt (Standage 1998), leginkább arra alapozva, hogy a korábban csak jelentős időeltolódással, de a távíró segítségével már világszerte a lapokban csaknem egy időben megjelenő, így egyszerre megélhető hírek és események, a közös élmény elmosza a kulturális ellentéteket.

Az új kommunikációs és médiatechnológiáknak a kulturális értékek vagy társadalmi érdekek által formált befogadásának története később, a 20. század során, főként a rádió és a televízió megjelenésével (Barbier–Bertho Lavenir 2004) számos további hasonló példát szolgáltatott. A kommunikáció és média 20. századi társadalomtörténetének legfontosabb fejleménye és újdonsága, hogy az elektronikus technológiák nem csak az információáramlásban, hanem a korábban a kizárólag a nyomtatás, a sajtó által meghatározott nyilvánosságban, közbeszédben is meghatározó szerepet kaptak, így az elektronikus kommunikációs és médiatechnológiákhoz kapcsolódó kulturális attitűdöknek, értékeknek a korábbiaknál átfogóbb rendszere alakult ki.

2.1. Az információáramlástól a nyilvánosságig és a tömegmédiához kapcsolt értékekig: rádió és televízió

Több 19. század végi elektronikus technológia elméletben és gyakorlatban is alkalmas volt a már nem pusztán „one to one”, azaz két kommunikáló fél közötti információcsere-re. Ilyen lehetőségek voltak például a telefonon a „many to many” csoportos beszélgetések vagy a „one to many” csoportba sorolható Puskás-féle Telefonhírmondó (Marvin 1988, 1999). Mégis a mozi és a rádió váltak az első elektronikus, „one to many” információterjesztésen, tájékoztatáson alapuló tömegműmediumokká a 20. század elején, és így az addig e téren monopolhelyzetben lévő nyomtatott sajtó első igazi konkurenciájává.

Az elektronikus tömegmédiák kialakulása nemcsak a médiatartalmak természetét és a médiafogyasztási szokásokat alakította át radikálisan, hanem átrendezte a média-technológiákhoz kapcsolt értékek társas konstrukciójának spektrumát is. A 20. század elejétől a nyugati közgondolkodás egyre kevésbé pusztán az emberi elme, viselkedés vagy a közösségek és a technológia, hanem mindezeknek a szempontoknak a társadalmi berendezkedés, közelebbről a demokratikus rendszer komplex viszonylatában betöltött szerepe mentén társított értékeket a régi és új technológiákhoz, a populáris, a közéleti és az akadémiai színtereken egyaránt. Az egyre táguló és körvonalazódó nyilvánosság tehát egyre többet kezd foglalkozni magának a nyilvánosságnak a kommunikációs technológiák tükrében szemlélt értékeivel, fejlődésével, jövőképeivel.

Azzal, hogy milyen populáris és szakmai értékítéletek, elképzelések éltek a tömegműmediumok vélt jó vagy rossz társadalmi hatásaival kapcsolatban, meglepően kevés összefoglaló munka foglalkozik. Az egyik ilyen mű Robert E. Davis (1976) monumentális, 725 oldalas kötete, a *Response to Innovation: A Study of Popular Argument about New Mass Media*, amely 1891-től 1955-ig követi végig az elektronikus tömegműmediumokat – a mozit, rádiót, televíziót – kísérő népszerű kulturális vélekedéseket, a kortárs amerikai sajtóban megjelenő írások alapján. Davis több szempont alapján osztályozta a technológiák társadalomra gyakorolt hatásairól szóló véleményeket. A vitára általánosan jellemző két fő csoportot az új tömegműmediumok elleni támadások, illetve az új médiumokat védő, azok előnyeit hangsúlyozó vélekedések alkotják. Mindkét csoporton belül két fő hatókörben vizsgálja Davis az értékítéleteket, egyfelől olyan, általános kategóriákban, mint a szórakozás, tájékozódás, nemzeti érdek, világbéke, kultúra, erkölcs, egészség, másfelől egyes társadalmi intézmények, csoportok felől, mint például az oktatás, politika, vallás és család.

Függetlenül attól, hogy milyen hatással voltak az egyes tömegműmediumok a társadalmi berendezkedésre, vagy hogy egyáltalán hatással voltak-e a társadalomra, Davis áttekintése egyértelművé teszi, hogy a mozi, a rádió és a televízió elterjedését egyaránt élénk viták, egymásnak szögesen ellentmondó értékítéletek, radikálisan szembenálló vélemények, dichotomizáció jellemezték (lásd Williams 2005). A kezdetben a filmszínházakat támadók szerint a mozi az erkölestelenség melegágya volt, amely a filmekben kínált minták által ráadásul a bűnözést is terjeszti. A filmet mint médiumot társadalmilag jónak látók pedig a széles tömegekhez eljuttatható minőségi szórakozás, az oktatásban való felhasználhatóság értékeit hangsúlyozták. A rádióval kapcsolatos értékítéletek egészen a 20-as évekig – amíg a rádiós technológiák elsősorban drótnélküli távíróként, majd a távírnál összetettebb kommunikációs médiumként működtek és jelentek meg

a diskurzusban – pozitív innovációként keretezték a technológiát, és a jövőjével kapcsolatos elképzelések is mind azt hangsúlyozták, hogyan lehet az eszközzel változatos hanganyagokat és információkat a lehető leggyorsabban eljuttatni távoli pontokra, és ez hogyan funkcionálhat a társadalmat összetartó erőként. Az ezzel radikálisan ellentétes értékelések, félelmek, szorongások a 20-as években kezdtek megjelenni, amikor már a rádióra egyre inkább tömegműediumként tekintett a közvélemény.

Bár már a második világháború előtt is volt hat csatorna és mintegy tízezer készülék az Egyesült Államokban, a televízió mint tömegműedium a világháború után, 1948-tól kezdett tényezővé válni. A már korábban is a műedium társadalmi hasznát hangsúlyozó vélemények mellett 1949-től, a televízió egyre sikeresebbé válásától (Teachout 2009) válnak egyre markánsabbá azok a kritikák, melyek szerint a televízió elsilányítja a kultúrát, szétzilálja a családot, elsorvasztja a képzeletet, a jó ízlést, az emberi elmét (lásd Williams 2005). Ezek a fő értékítéletek változó időközönként és kulturális kontextusokban, hol hevesebben, hol mérsékeltebben, de újra és újra felmerültek a televízióval kapcsolatban (Mander 1978). Az értékítéletek természetesen nem a monolitikus, immanens technológiákra adott, elszigetelt társadalmi válaszként voltak jelen, hanem aktívan formálták a műediumok befogadásának, használatának jövőjét: mind a mozi, mind a rádió és a televízió esetében például ezeknek a társadalmi aggályoknak, nyomásoknak az eredményeképp születtek meg az adott médiaplatformokon keresztül közvetített tartalmakat szabályozó etikai bizottságok, iparági önszabályozó testületek és médiatörvények is.

2.2. A hálózattól a tömegműediaig: a számítógép és az internet

Az internet társadalomra és kultúrára gyakorolt káros, illetve üdvös hatásait egymásnak ütköztető diskurzus nagyjából hetven évvel a rádióval és negyven évvel a televízióval szemben markánsan megfogalmazott kritikák első megjelenése után, a kilencvenes években kezdett kialakulni. Mivel az internet fő sajátossága, ha úgy tetszik, újdonsága abban áll, hogy egyszerre működik az összes típusú kommunikációs interakciót kiszolgáló információs hálózatként, valamint az összes tartalomtípust közvetíteni képes tömegműediumként, bevonva és összekötve a többi médiatípust is (Castells 1996, Fortunati 2005, Szakadát 2007), ezért az internethez kapcsolt értékek narratívái is időrendben az internet e két, időben némi eltéréssel tényezővé váló funkciójához kapcsolódva jelentek meg. Először a kommunikációs hálózathoz, majd a tömegműediumhoz kapcsolódva.

Az internet első bevett használati formájához, a kommunikációs hálózathoz (legalább) két történeti szál konvergenciája vezetett el, hiszen az internet ma ismert formájának története a személyi számítógépek már több évtizede, és az elektronikus kommunikációs hálózatok fejlesztésének egy évszázada tartó folyamatainak összekapcsolódásával kezdődhetett meg. Ez az összekapcsolódás, mint az a visszaemlékezésekből, korabeli dokumentumokból látható, egyáltalán nem volt evidens vagy régóta várt fejlemény. A számítógép jövőképei között már az ötvenes évektől előkerülnek az igaz, szobaméretű, de már otthoni használatra szánt modellek elképzelései, sok egyéb, később csak részben vagy egyáltalán nem megvalósult koncepció között (lásd Karvalics 2001), viszont egészen a hetvenes évek elejéig nem merül fel komolyan az otthoni számítógépek

hálózatba kötésének koncepciója a fejlesztési távlatokról szóló előrejelzésekben, populáris és tudományos elképzelésekben. Hasonlóképpen, az első, adatsomagokat továbbító hálózatok kapcsán sem volt előtérben a személyi számítógépekkel való összekapcsolhatóság jövőképe. Amikor már az internet mint kommunikációs hálózat megvalósulni látszott, és már megszülettek az ezzel a funkcióval kapcsolatos jövőképek (Turner 2008, Szűts 2013), akkor pedig a globális hálózat és az internet mint tömegmédia lehetőségei estek kívül a rövid és hosszú távú technológiai extrapolációk körén.

Mielőtt tehát az internet összekapcsolódott volna a személyi számítógépek tervezési koncepcióival és így mindennapi valóságával, a számítógép körül kialakult átfogó kritikai-utópisztikus technokulturális mozgalom határozta meg az új technológiák lehetséges hatásaival foglalkozó diskurzusokat. Legalább két, nagyon eltérő előjelű, forrású és hatókörű, de sok ponton összekapcsolódó eszmerendszert érdemes elkülöníteni. A számítógép mint a megismerés modellje, és a számítógép mint a mindennapi életet virtualizáló, az emberi viselkedést modifikáló eszköz, avagy – visszanyúlva a technológia filozófiájának gyökereiig – az emberi test és tudat meghosszabbítója (Hronszky 2000).

A számítógép mint az emberi elme és gondolkodás lehetséges modellje az ötvenes évek elején, a hidegháborús amerikai hadiipari és technológiai fejlesztések által meghatározott tudományos mezőben kialakuló kognitív tudomány egyik alapvető módszertani alapelvevé és metaforikus hivatkozási pontjává vált (Pléh 1998, 2000, Tófalvy 2006). Az európai eszmetörténetben mintegy négy évszázados hagyománnyal rendelkező karteziánus emberképnek a 20. század második felétől nagyjából az ezredfordulógig a tudományos és a közgondolkodásban is domináns elképzelése szerint az emberi agy alapvetően modellezhető, megismerhető és leírható a számítógép működési elveinek és funkcióinak az emberi megismerésre alkalmazásával.

Az emberi gondolkodás modelljeként a számítógép-metafora koncepciója kezdetben alapvetően optimista elbeszélésekben jelent meg a tudományos gondolkodás és a populáris kultúra berkeiben. A megismerés rövidtávú megértése, az emberi képességek kiterjesztése, a mesterséges intelligencia kifejlesztése és az életminőség javítása utópisztikus elvárásaival. Ezeknek az elképzeléseknek a viszonylag rövid dominanciája a tudományos és a közgondolkodásban idővel megingott. A megismeréstudományban a nyolcvanas évek végétől, az összefoglaló néven poszt-karteziánusnak nevezett újabb (narratív, társas, kulturális, evolúciós, biológiai rendszerelméleti, lásd Cole 2005, Bruner 1985, Pléh 2000) rivális megközelítések elbizonytalanították az agy és az elme számítógépes modellezhetőségének ideáját, új, társadalmi és biológiai kulcsmetaforákat ajánlva nem csak a kognitív tudománynak, hanem az embertudományoknak általában.

A tudomány megismerés-metaforái a „mesterségestől” a „természetes” felé mozdultak el, és ezzel párhuzamosan a közvélekedésben is az elme korábban biztatónak tűnő szimulációs törekvései egyre inkább félelmetesként, károsként és természetellenesként jelennek meg. A mesterséges intelligencia és a cyborg-lét a hatalom totális kontrolljának a potenciális eszközeként és terepeként jelenik meg, amelyben kulcselem a szimuláció, a valódi, természetes, emberi környezettel harmóniában élő világgal szembenálló, manipulált virtuális világ disztópiája. Ezek az átformálódó ismeretelméleti felfogások a leginkább hétköznapi szinten, a számítógépek mindennapi használatának megítélésében is erőteljesen jelen voltak, és jelen vannak még ma is. A személyi számítógépek elterjedésével párhuzamosan alakulnak ki a számítógéphasználat szélsőséges sztercotípiái és a

hozzá kapcsolódó félelmek (Kling 1996): a szabadidő egészséges, természetes eltöltése helyett a sötét szoba és a képernyő egészségtelen és természetellenes társaságát választó, szociálisan elszigetelt és lelkiileg beteg, függő, testileg deformált számítógéphasználó populáris reprezentációi.

2.3. Az internet átalakulása: kommunikációs hálózat, második nyilvánosság, tömegmédia

Ebben a meglehetősen összetett, egymással konfliktusban álló értékítéletekkel tarkított diskurzív közegben jelentek meg a kilencvenes évek közepétől, az internet első, szélesebb körben való elterjedését kísérve a világhálóval kapcsolatos etikai, erkölcsi, kritikai aggályok, melyek főként a virtualitás korábbi, és az anonimitás ehhez csatlakozó fogalmának kritikus tematizálásához társultak (lásd Csepeli 2009). Az új kommunikációs hálózat e két újszerű jellemzője ezekben a diskurzusokban mint egyes társadalmi rétegekre, illetve az egész társadalomra veszélyes vonások jelentek meg (lásd Baym 2010). Amíg az anonimitás a bírálók szerint a megbízhatatlansági tényezőket, valamint a bűncselekményeknek való kitettséget növelte az internet használatával, addig a virtualitás – tehát a hálózat által nyújtott valóságképezés – ismét mint afféle „természetellenes” közeg, a „valósághoz” való viszony felbomlasztásának veszélyét hordozta magában. Ezek a virtuális világokban való navigáció veszélyeit hangsúlyozó diskurzusok gyakran a felhasználót – hasonlóan a számítógépes játékok felhasználóit – mint „beteget” jelenítik meg, addiktológiai analógiák és metaforák sokaságát felhasználva.

Az internethasználókat esetenként az internetfüggők és internetes bűnözők sztereotipizálására használt jelzőkkel és tulajdonságokkal leíró, főként a nem internet-használó és a technológiát nem ismerő populáció körében terjedő, gyakran morális pánikokkal (Kitzinger 2000, Kuipers 2006) övezett negatív visszhangok mellett fontos párhuzamos motívumként jelent meg a kialakuló internethasználói szubkultúra saját diskurzusa, második nyilvánossága. A kezdetben viszonylag kis létszámú, korai befogadó felhasználói réteg közösségalkotó tényezőként értelmezte az új technológia használatát, és ennek megfelelően a belső elbeszélések az internet mint közösségformáló erő, a társadalmi-kulturális jó utópiája felé vezető eszköz jelent meg (Rheingold 1994, Turner 2008).

A szélessávú internet megjelenésének következtében elterjedő online közösségi médiával kapcsolatban, a kétezres évek első harmadától már más típusú kulturális kritikák jelentek és jelennek meg, részben kapcsolódva a korábbi ítéletekhez és koncepciókhoz. Három csoportra bontva a reflexiókat, a tudás és kreativitás, a társas kapcsolatok és kommunikáció, valamint a társadalmi berendezkedés és a demokrácia fogalmai körül sűrűsödnek össze az internettel mint médiával és mint közösségi platformmal foglalkozó diskurzusok (lásd Csepeli 2006).

Az anonimitás kezdeti fenyegetésével (amely a közösségi média korában már éppen ellenkezőleg, privacy problémaként jelenik meg) leginkább folyamatosságot alkotó toposz az interneten elérhető számos ellenőrizetlen és megbízhatatlan információ létéből az internetes tartalmak összességére kiterjesztett hiteltelenség-bírálattá vált, mely szerint az internet mint médium természeténél fogva alapvetően csak megbízhatatlan

tudást és rossz minőségű tartalmat közvetít. Emellett pedig megjelent az internetet – hasonlóan a korábban a televíziót övező morális pánikokhoz (lásd Williams 2005) – mint a társadalmat, kultúrát tönkretévő (Keen 2007), illetve még radikálisabban, az emberi gondolkodást leépítő, elbutító (Carr 2008) hálózatként pozicionáló társadalmi visszhangok sokasága is. Ezen gondolatmenetek szerint az internet emancipáló közege alapvetően nem jó, hanem rossz hatással van a tartalom-előállítás összességére, ellehetetlenítve a minőségi tartalmakat, másfelől pedig a felhasználók folyamatos, több feladatra egyszerre fókuszálni próbáló online jelenléte (az úgynevezett multitasking), lehetetlenné teszi a mélyebbnek gondolt tartalmak befogadását, így a gondolkodás elsekélyesedéséhez, a kreativitás leépüléséhez vezet.

Ezzel a sekélyesség-doktrínával és a korábbi, virtualitástól tartó értelmezésekkel is szervesen összefüggenek az emberi kommunikációs folyamatok elsekélyesedésétől tartó (Turkle 2011) technopessimista elbeszélések, melyek szerint a „valódi” kommunikáció helyét átvevő hiperkonnektivitás és valós idejű online és mobilkommunikáció feloldja a mély emberi kapcsolatokat, és az igazi barátságok, családok, mikroközösségek felbomlásához vezet. Mivel a virtuális kommunikáció a hangalapú mellett egyre inkább szövegalapú csatornákon is zajlik, az ehhez a médiumhoz alkalmazkodó nyelv pedig egyszerűsödik, romlik, maga után vonva a kifejezőképesség satnyulását és ismét, a gondolkodás leépülését.

A tágabb társadalmi rend és a demokrácia vonatkozásában is vannak következményei ezeknek a folyamatoknak, amelyek a társadalmi nyilvánosság működésének elakadásához, a demokratikus közeg gyengüléséhez vagy éppen felbomlásához vezethetnek. A disztópikus kritikák szerint azzal, hogy a kurált, szerkesztett, moderált tartalmak dominanciáját egyre inkább megingatják a szerkesztetlen, ellenőrizetlen felhasználói tartalmak az internet nyilvánosságában, a korábban a sajtó és az ezzel felhatalmazott ágensek által moderált közvélemény helyét átveszi a káosz, ahol már nem lehet érvényt szerezni a közösségi akaratsnak, hanem zajba fullad az egymás mellett futó csatornákon áramló információ. Másfelől, az egyre jobban személyre szabható tájékozódással és online hírfogyasztással – mely jelenséget az eredetileg a Nicholas Negroponttól (1995) származó „daily me” hívó szóval is szokás illetni (és egyben kritizálni) – az egyes társadalmi rétegekhez, politikai preferenciákhoz vagy más érdeklődési körökhöz tartozó csoportok végleg elszigetelődnek egymástól, ahelyett hogy párbeszédbe bocsátkoznának. Nem beszélve arról, hogy a közösségi média potenciálisan a totalitárius rendszerek rendkívül hatékony elnyomó eszköze is lehet (Morozov 2011).

Ezzel szemben az internet és közösségi média mint tömegmédium addig nem látott sokoldalúsága előhívta a változó mértékben elkötelezett, pozitív, optimista és utópikus reakciókat is. A gondolkodás elsilányításával szemben az internet és közösségi média kreativitást és kollaborációt elősegítő természetét hirdető (Shirky 2008, 2010) a kooperatív, önzetlen tudásmegosztás és -produkció, a wiki-modellek és a crowd-sourcing-technikák szellemi erőforrás-liberalizációját emelik ki. Az ezt lehetővé tevő technológia pedig már egyértelműen a társadalmi jó eszközévé válik. A hálózati tudás (lásd Ropolyi 2006) tudásszerveződésre gyakorolt pozitív hatásai pedig az egyenlőbb tudás- és információs társadalom (lásd Farkas 2002) kialakulását segítik elő, ezáltal az internet közvetetten a demokratikus berendezkedés stabilizálója és támogatója (Benkler 2006).

Egy adott médiaplatform által közvetített tudás befogadását, strukturálását, szerveződését mindezen versengő diskurzusok, értelmezések fényében, nemcsak a média természete határozza meg, hanem az az aktuális társadalmi-kulturális beágyazottság is, hogy az adott befogadó éppen melyik típusú előítéletet, értelmezést propagáló társadalmi és érdekcsoportok által közvetített információt tartja hitelesnek. De hogyan vesznek részt az értékeket megalkotó és legitimáló csoportok a technológiák kulturális megalkotásában?

3. Érdekek a technológia értékekkel való felruházásában: a releváns társadalmi csoportok szerepe

A technológiáról való gondolkodás nem a saját, belső, immanens törvényei szerint változik, hanem az éppen aktuális társadalmi, kulturális kontextus és hagyomány erőterében alakul. Erre az egyik legérzékletesebb példát a németországi, technológiáról való gondolkodásnak a világháborúk megtapasztalása következtében bekövetkező attitűdváltozásai adták (Hronszky 2000). A német technikafilozófia és közgondolkodás változásainak dinamikája azonban nem csak a tágabb kulturális folyamatok és a technológiáról való gondolkodás nagy íveinek, hanem az új technológiák társadalmi megalkotásában részt vevő releváns társadalmi csoportok, közösségek és a folyamatok lezajlásának megértéséhez is hozzásegíthet.

A 20. században a német közgondolkodásban egyfelől a világháborúk láttán megrendült értelmiség, filozófusok, közírók képviselték a túlnyomórészt pesszimista attitűdöt a technológiával kapcsolatban (többek között Jaspers, Heidegger, Marcuse, a frankfurti iskola). Azonban volt egy másik közösség, amelynek érdekei azt diktálták, hogy a technológia szemlélete ne pesszimista legyen, hanem térjen vissza a nagy háborúk előtti, alapvetően optimista szemlélethez, melyben a technológia a civilizáció és kultúra építő eszköze. Ez a közösség a német mérnökszakma volt. A német mérnökök már 1865-ben megalapított érdekvédelmi egyesülete, a Verein Deutscher Ingenieure (VDI) ezért a második világháborút követő évtizedekben lobbizni kezdett azért, hogy a közvélekedésben valamilyen módon ellensúlyozzák a technológiával kapcsolatos pesszimista hozzáállást, és nyilvánosságot kapjanak az optimista értelmezések is:

„...jellemző volt rájuk a biztos öntudat a második ipari forradalom Németországában. Ennek az öntudatnak jelentős motiváló szerepe volt a műszaki tevékenység fontosságát hangsúlyozó reflexiókban a műszakilag rendkívül gyors fejlődésnek induló, 19. század végi, majd az első világháború előtti, iparára is büszke Németországban. A német mérnökök társadalmi elismertségüket az egész következő történet során megtartották, s viszonylag hamar újraszerveződtek a második világháború után. Száz évvel alapítását követően a VDI létrehozta az Ember és Technika Bizottságát. A VDI afirmatív küldetéstudata világos volt. Ennek az afirmatív küldetéstudatnak azonban a pesszimista technikafilozófia alapvetően útjában volt. Elő kellett tehát segíteni, hogy a filozófia véget vessen a technika filozófiai »demonizációjának«, elő kellett segíteni olyan afirmatív munkák megjelenését, mint Des-sauer könyve (Streit um die Technik) vagy Klaus Tuchel nézeteinek elterjedését,

aki a hatvanas években fellépett azért, hogy a technikát mint az emberi szabadság kialakításának új helyét értelmezzék” (Hronszy 2000, o. n.).

A helyzetet a hatvanas évek végétől kiépülő jóléti társadalom gazdasági mechanizmusai azonban némileg átalakították és bonyolították: attól kezdve a technológia már elsősorban nem mint tömegpusztító fegyver, hanem mint a természeti környezetre veszélyes gyakorlat jelenik meg a technopesszimista álláspontokban. Természetesen mindezek az ellenpólusok az akkori Németország keleti felében, a szocialista blokkhoz tartozó NDK-ban is jelen voltak, csak éppen egy radikálisan különböző gazdasági, kulturális és ideológiai térben. Az NDK-ban – hasonlóan a keleti blokk többi országához – az állampárti, központi ideológia a VDI-hez némileg hasonlóan vélekedett a technológia szerepéről. A termelőerő növelésének és a szocialista alapokon nyugvó gazdasági rendszer fő biztosítékának látta a technológiát, ezért mindent megtett azért, hogy az „egzisztencialista” vagy egyéb módon kritikussá eszmék ne jelenjenek meg a közbeszédben.

Pinch és Bijker ([1987] 2005) a technológia társadalmi konstrukciójának (SCOT) koncepciója mellett az úgynevezett empirikus relativizmus programban (EPOR) fejti ki részletesebben, hogy milyen ágensek figyelembevételével lehet érdemes a konstrukciós folyamatot értelmezni. Az EPOR modelljében a folyamatban részt vevő közösségeket releváns társadalmi csoportoknak nevezik, és a továbbiakban én is e felfogás mentén szeretnék tovább haladni. A megközelítésnek egyik oldalról hiányosságaként tűnhet fel, hogy meglehetősen homályban hagyja ezeknek a csoportoknak a természetét, de másfelől pedig könnyen instrumentalizálhatóvá teszi a felfogást, hogy a specifikus csoportokat nem preskriptív módon, előzetesen, hanem a technológiák befogadásának tükrében vonja be a vizsgálati keretbe. Ami folyamatosságot és egyben kereteket ad, az a technológiának tulajdonított jelentés:

„A kifejezés éppúgy lefedni szándékozza intézmények és szervezetek (mint katonai szervezetek és néhány különleges ipari vállalat), mint egyének szervezett és szervezetlen csoportjait. A kulcskövetelmény az, hogy egy bizonyos társadalmi csoport minden tagja számára azonosak legyenek az egy bizonyos terméknek tulajdonított jelentések. Annak eldöntésénél, hogy mely társadalmi csoportok relevánsak, először is azt a kérdést kell feltennünk, hogy a vizsgált társadalmi csoport tagjai számára a termék egyáltalán hordoz-e valamilyen jelentést. A »fogyasztók« vagy »felhasználók« társadalmi csoportjai nyilvánvalóan megfelelnek ennek a követelménynek” (Pinch–Bijker [1987] 2005: 69–70).

Azaz, a releváns csoportok akár az egyes közösségeken (szakma, tudomány, színtér) belül is lehetnek, vagy akár át is ívelhetnek az egyes tudásformák hálózatain; létrejöhetnek a vita tárgyát képező technológiai innováció létrejötte előtt, vagy éppen annak a következményeként: a technológia társadalmi konstrukciója lokális folyamatainak megértéséhez pedig a tényezők együttes feltárása szükséges. Például, amint az látható a populáris, irodalmi-művészeti, szakmai, társadalomkritikai és tudományos értékkapcsolásokat is egymáshoz képest elrendező 1. táblázatban, a társadalmilag „tudományosként” vagy „nemtudományosként” keretezett vélekedések halmaza (a tudomány önmagát sokszor értékkmentesként, neutrálisnak pozicionáló diskurzusa ellenére) átfedést mutat a tech-

nológiaiilag nem értéksemleges mezőkkel, a technológiai optimizmussal és pesszimizmussal egyaránt. Hasonlóképpen, a szakmai, populáris, vallási vagy más diskurzusokban is megvannak a lokális feszültségek és konfliktusok, melyek megvitatásához a technológiához társított értékek csatlakozhatnak. Önmagában tehát egyik speciális tudás- vagy közösségtípus – legyen az hálózat, mező, színtér vagy éppen szubkultúra (Bourdieu 1993, Hebdige 1976, Straw 1991) – sem képviseli exkluzív módon a technológia társadalmi konstrukciójának tipikus folyamatait.

A tudományszociológia és az STS „második hullámának” felismerése szerint (Barnes–Bloor–Henry [1996] 2002, Collins–Evans 2002, 2007) a tudományos tudást nem érdemes kiragadni a tudás, és a speciális szakértelmet sem a szakértelem átfogó társadalmi terepéből; ennek mentén a technológiai értékek tulajdonításának interakcióit és konfliktusait is az adott társadalmi csoportokon belül vagy azokon átívelő érdekcsoportok felől érdemes megközelíteni. A technológiáról való gondolkodás társadalmi megalkotásában tehát alapvető szerepet töltenek be a technológia lehetséges használatait, következményeit vagy társadalmi szerepét eltérően értelmező közösségek, társadalmi csoportok interakciói vagy konfliktusai.

Szintén a már meglévő társadalmi konfliktus technológiához kötését jeleníti meg a mai közéleti és publicisztikai diskurzusban rendkívül erősen jelen lévő téma, amely az Y, Z és egyéb generációknak nevezett mai fiatal korosztályokat társítja az antiszociálissá, egoistává, önzővé és felszínessé tevő technológiai eszközök (okostelefon, tablet) túlzott használatával (lásd Newsweek 2012). A tizenévesek és az idősebbek között fennálló, történetileg nagyjából a 20. század második felében eredeztethető társadalmi és diskurzív generációs konfliktusnak pusztán egy technológiai nyelvre való átültetése történik meg ezekben a megnyilvánulásokban. A korábban pusztán lustának, felelőtlennek és nemtörődömnek nevezett tinédzserek a nyolcvanas években a hangos zenhallgatás és walkman-hallgatás által sérültek az idősebb generációk szerint, úgy a 21. század elején a mobileszközök (vagy tágabban: a számítógép és az internet) kontextusában válnak zombikká (élőhalottakká), természetből elidegenedetté és a technológia által elbutítottá.

Nem csak a hatalomért, a kontrollért vagy autenticitásért folytatott, és nem csak a már zajló harcok erőterében alakulhatnak ki a technológia társadalmi megalkotásában közreműködő releváns csoportok. Az új technológiának eltérő értelmezései maguk is létrehozhatnak egymással konfliktusba kerülő közösségeket, ahogy az például a bicikli elterjedésekor az „antikerekpárosok” megjelenésével történt (Pinch–Bijker [1987] 2005).

Hasonló, bár lényegesebben szélesebb körben ható mechanizmusok voltak megfigyelhetők a távíró elterjedésének időszakában is. Ahogy azt például a távíró társadalomtörténetével foglalkozó munkák (Stubbs 2003, Standage 1998) leírják, a távíró bevezető és működtető cégek – élen a jó ideig monopolhelyzetben lévő Western Unionnal – jelentősen átalakították a férfi és női foglalkoztatottság és a társadalmi nemek percepciójának, sztereotípiáinak rendszerét. A Western Union kezdetben főleg férfiakat alkalmazott kezelőként a kapcsolóközpontokban, később azonban egyre több nőt kezdett a cég felvenni, arra az ideológiára alapozva, hogy a női munkacső jobban alárendelhető a menedzsment kontrollmechanizmusainak, és így hatékonyabban lehet majd üzemeltetni a rendszert. A szakma ennek az anti-emancipatorikus stratégiának a következményeképpen elnöösödött, ami abban a gazdasági, kulturális közegben – a 19. század végén

– amikor a női munkavégzés még rendkívül ritka és alapvetően vagy rosszallással, vagy értetlenséggel szemlélt gyakorlat volt, végső soron a női munkavégzés emancipációjához is hozzájárult. Erre a folyamatra reflektálva pedig konfliktusos diskurzusok alakultak ki a szakmai fórumokon, főként a férfi kezelők között, akik véleménycikkben és fikciós munkákban egyaránt a technológia rossz tendenciái felett elmélkedtek (Stubbs 2003). A releváns társadalmi csoportokká így a kezelők szakmáján belül a férfi és a női alkalmazottak váltak, és az ő saját diskurzusokon belül értelmezhető a kommunikációs és médiatechnológia használatához társított társadalmi nem értékrendszere.

3.1. Üzleti érdekek és technológiai pánikkeltés: a Világok harca botrány

Máig a 20. század legnagyobb, ikonikus médiapánikjaként tartja számon a közvélemény az Orson Welles-féle *Világok harca* rádiójáték által 1938 őszén kiváltott országos pánikot az Egyesült Államokban. A CBS rádióhálózat *The Mercury Theatre on the Air* című műsorában 1938. október 30-án adták le az akkor 23 éves Orson Welles által rendezett, egyórás műsort, amely H. G. Wells hasonló című regénye alapján a Földet sújtó marslakó-invázióról tudósított. A műsor alapját adó zenekari művek játszását egyre gyakrabban szakították meg szimulált hírblokkokkal – a formátum a hallgatók számára a háborús tudósításokból lehetett ismerős –, melyek arról számoltak be, hogy marslakók szálltak le New Jersey-nél, és New York felé tartanak, kíméletlenül elpusztítva mindent, ami az útjukba kerül. A program elején természetesen figyelmeztették a hallgatókat, hogy amit hallanak, az nem a valóság, és maguk a hírblokkok sem voltak olyan valóságghűek, hogy ne merülhetett volna fel a hallgatókban a gyanú. Mégis, a másnapi lapok tucatjai országos pánikról számoltak be címlapjaikon, a *New York Times*től a *Chicago Herald and Examiner*ig, utóbbi ezzel a címlapsztorival jelentkezett: „Radio fake scares nation”, azaz a rádiós álhír megrémíti a nemzetet. A még pár napig kibontott és követett sztorikban a lapok milliónyi halálra rémült emberről számoltak be, akik kiözönlöttek az utcára, és menekülőre fogták a hírek hallatán.

Mindezekre a pánikreakciókra azonban a napilapok tudósításain kívül semmilyen történeti forrás nem nyújt bizonyítékot. Amint azt Campbell (2010) médiamítoszokról szóló kötetének a *Világok harcáról* szóló fejezete szisztematikusan bemutatja, semmilyen szempontból nem lehet alátámasztani az országos pánikról szóló történetet. A rádióműsort egyfelől az egész ország lakosságának mindössze töredéke, mintegy 6 millió ember hallhatta egyáltalán, de azt már nem lehet tudni, hogy a valós hallgatottság mekkora volt. Emellett az összes beszámoló anekdotikus: nincsenek statisztikák, rendőrségi dokumentumok a tömegpánikról, és sem első kézből származó leírásokat, sem fotókat nem közöltek a lapok a tömegekről. Nagyon sokan tehát már csak úgy értesülhettek a pánikról, és úgy adták tovább a hírt, hogy ők maguk nem is hallották a műsort, csak a lapokban olvastak róla.

Mi történt hát valójában? Ahogy azt Campbell (2010) és Miller (2000) is megfogalmazta, az, hogy a napilapok – miután értesültek arról, hogy pár hallgató valóban valósnak hitte az Orson Welles-féle rádiójátékot – kiváló lehetőségnek gondolták a hírel demonstrálni a rivális médiatechnológia, a rádió megbízhatatlanságát. A folyamatot tovább katalizálta, hogy a vasárnapi lapzártá előtt érkezett meg sok szerkesztőségbe az

egyébként a rádióellenes lobbi egyik fő képviselőjének számító (Jackaway 1995) Associated Press hírügynökség távirós hírszolgáltatásán keresztül a hír a pánikról, melyet az utolsó pillanatban kellett szenzációs és olvasmányos formába önteni. Ahogy Campbell fogalmaz:

„Az amerikai napilapoknak a versenyhelyzetben érdeke volt élesen bírálni a rádiót, megbízhatatlanként és felelőtlenként beállítani. Több napilap nagy lelkesedéssel ragadta meg a kiváló alkalmat. Ez olyan lehetőség volt, amit nem hagyhattak ki” (Campbell 2010: 41).

A napilapok tartalmában közölt leleplezést követően természetesen nem maradhattak el a nyílt iparági nyilatkozatok, állásfoglalások sem. A szaklapok és szerkesztőségi állásfoglalások többek között azt fejtegették, hogy a rádió nem ura a helyzetnek, képtelen minőségi standardokat betartani, a rádiót meg kell tisztítani a gonosz szenzácionalizmustól, de akár a cenzúra is lehetséges módszer volna a rádió megregulázására. Az *Editor and Publisher* című szakmai lap szerkesztőségi cikke így elmélkedett a Világok harca-ügy tanulságairól:

„...A nemzet egésze továbbra is ki van téve a hiányos, félreértelmezett hírek veszélyének, egy olyan médium által közvetítve, amelynek még saját magának is bizonyítania kell, hogy megfelelően felkészült a hírszolgáltatás feladatának végrehajtására” (That Radio Scare, 1938. november 5., 20., idézi Campbell 2010: 41).

Hasonló véleményt fogalmazott meg a *New York Times* is. A *New York Herald Tribune* azt hangsúlyozta, hogy mindez a nyomtatott sajtóval nem történhetett volna meg, a *Chicago Tribune* pedig még azt is állította, hogy a rádióhallgató közönség eleve szellemileg felkészületlenebb, mint a napilapolvasó közönség, ezért nem voltak képesek felismerni, hogy a műsor nem valódi.

A *Világok harca* által kiváltott, az utókor által gyakran előszeretettel felidézett pánik tehát nagyrészt a nyomtatott lapok szalagcímeiben konstruálódott meg, valójában szó sem volt országos méretű pánikról. A rádió-nyomtatott sajtó háború végül nem sokkal később, 1939-ben „hivatalosan” is lezárult, amikortól az Associated Press már nem tiltotta a hírósszefoglalóinak közlését a rádiókban (Jackaway 1995), ezzel kezdődött meg a negyedik szakasz, az elfogadás és kooperáció periódusa – hasonlóan a technológiai innovációk használatba vételéhez és mindennapokba való beilleszkedéséhez. Az elektronikus médium társadalmi beágyazottságának változását pedig látványosan illusztrálja, hogy pár évtized alatt a korábban kizárólag a print újságírásnak tulajdonított fő értékekre, az objektivitásra és alaposagra való hivatkozássá válhatott az úgynevezett „BBC-standardokra” való utalás.

Mindezekből a példákból kirajzolódik, hogy a technológiákhoz társított kulturális és társadalmi értékítéletek, és azok körül zajló konfliktusok fő gerjesztő tényezője nem egyedül és nem feltétlenül maga a technikai újdonság, innováció, hanem a technológiának az érintett társadalmi csoportok felőli láthatóvá válása, és ezeknek a csoportoknak a technológiák használatában, értelmezésében megjeleníthető érdekütközései: a kulturális jelentések különbözőségének konfliktusa.

4. Hogyan lesz az újból régi technológia? Szakaszok és periódusok a technológiák kulturális megalkotásában

A technológiák időbeli változása kulturális beágyazásának folyamata, hogy milyen szekvencialitással és jellemzően milyen tagozódással zajlanak le az új technológiák társadalmi konstrukciójának részfolyamatai, a régi és új, a jó és rossz fogalmaihoz hasonlóan történeti strukturális folyamatosságot mutat. Arra, hogy hogyan lehet ezt a folyamatot modellezni, Pinch és Bijker ([1987] 2005) szintén él egy javaslattal. Három szakaszt különítenek el – a természettudományos tudás társadalmi felépítésének mintájára – a technológia társadalmi megalkotásában.

Az első szakasz egy olyan periódus, amikor az új technológia megjelenését követően afféle értelmezési flexibilitás övezi a technológiát, azaz a társadalmi szereplők folyamatosan keresik és vitatják, milyen vonatkoztatási pontokhoz igazodva lehet támogatni vagy éppen ellenezni a technológiát, és milyen értékeket lehet kapcsolni hozzá. A második szakaszt azok a mechanizmusok jelentik, amelyek határokat szabnak az értelmezési flexibilitásnak, azaz a vitát bizonyos korlátok közé szorítják. Ezt a periódust követi a harmadik szakasz, amelyben az úgynevezett lezáró mechanizmusok, az adott technológiát övező társadalmi-kulturális egyeztetésnek véget vető események kapnak helyet. Ami nem feltétlenül azt jelenti, hogy a technológiáról „bebizonyosodik” hogy jó, hanem inkább azt, hogy a vele kapcsolatos „problémák” megoldása nélkül, retorikai módon zárul le a legitimitását tárgyaló vita, vagy olyan módon pozicionálódik át a vele kapcsolatos probléma, hogy annak alapján már könnyebb azt elfogadni.

Az EPOR periódusai eredetileg a „kemény” természettudományokra kidolgozott változata a tudományszociológiában jelent meg, majd Pinch és Bijker a technológiaszociológia területére emelte át a saját verziójukat. Függetlenül ettől a modelltől születtek azonban hasonló elvek mentén megalkotott konstrukciós szakaszmodellek, kifejezetten az új kommunikációs és médiatechnológiák társadalmi megalkotásának megfigyelt mintázataira építve. Ezeket a hol explicit módon modellként megfogalmazott, hol az esettanulmányokban, történeti elemzésekben implicit módon benne foglalt modelleket az EPOR vázára felépítve állítottam össze az alábbi, 2. táblázatot. Az egységes modell igyekszik integrálni és magába foglalni a többek között Pinch–Bijker ([1987] 2005), Pingree–Gitelman (2003), Davis (1976), Nye (2004) és Jackaway (1995) által felvetett, javasolt periodicitásértelmezéseket.

2. táblázat.

Az új technológiák társadalmi konstrukciós folyamatának periódusai, Pinch–Bijker ([1987] 2005), Pingree–Gitelman (2003), Davis (1976), Nye (2004) és Jackaway (1995) felhasználásával.

<i>A technológia kulturális konstrukciós folyamatának szakaszai</i>	<i>A szakaszok főbb közösségi és diskurzív jellegzetességei</i>	
	<i>Lezajló technológiai és közösségi folyamatok</i>	<i>Domináns értéktársítások és retorikák</i>
Innovációs aktus	Egy technológiának egy korábbi technológiától való elhatárolása, újnak tekintése.	Az „újdonság” pozitív hatásainak, a „régitől” való különbözőségének a hangsúlyozása.
Értelmezési rugalmasság és konfliktus	Széles közönség felé láthatóvá válás; belépés a mainstream közegbe; az új technológia értelmezéseinek, implikációinak, értékeinek keresése. Az új technológiákhoz kapcsolt értékek, a releváns társadalmi csoportok összeütközése.	A negatív és pozitív társadalmi hatásokat előtérbe helyező diskurzusok összecepapása, párhuzamos zajlása.
Lezárás	Az értelmezések egy részének többségi legitimációja, egy másik részének delegitimációja.	Jellemzően lezárás a probléma újradefiniálásán keresztül.
Konzolidáció és retrospekció	A többség számára legitim és nem-legitim értelmezések társadalmi stabilizációja (szubkulturálissá váló vagy eltűnő értelmezési tartományok). Az új technológiák régivé válása, és jelenlegi értékrendszerük múltba vetítése.	A heterogén diskurzív mező egyszereplőssé válik, vagy az újabb retorika domináns helyzetbe kerülésével, vagy annak periferizálódásával.

Pingree és Gitelman (2003) alapvetően kétfázisú folyamatként látja az új médiumok társadalmi elfogadásának jellemző forgatókönyvét. Ők az új média „krízisének” hívják azt a szakaszt, amikor a média még nem találta meg a társadalom értelmezésében a biztos hivatkozási pontokat, vagy még hiányosak a tulajdonképpen meghatározásai. Ennek a szakasznak pedig az vet véget, akkor következik be a konszolidáció, ha az új médium észlelése valamilyen módon beilleszthetővé válik a már kialakított sémákba – akár úgy, hogy az új médium lesz az új régi médium, akár úgy, hogy eltűnik a mindennapokból és úgynevezett „halott média” lesz.

Az értéktulajdonítások már explicit módon szerepet kapnak Nye (2004) hármas felosztásában. Meglátásában az új technológia kezdeti társadalmi reakciói utópikusak, pozitív elvárásokkal telítettek, és ezek vonják maguk után hamarosan a szélsőségesen negatív, disztopikus értelmezéseket. Az első szakasz tehát a technológiai utópia és disztópia párhuzamos jelenlétének szakasza. A második szakaszban, ahogy a technológia széles körben használttá, mainstreammé válik, világos lesz, hogy az utópikus potenciál nem realizálódik, és valamiféle kijózanodás következik be, amit Nye „realitópianak” (real-topia) nevez. A harmadik, lezáró szakaszban, azután hogy a technológia már elavultként értelmeződik, az úgynevezett „nosztópia” (nos-topia) állapota következhet be. Ez az attitűd nosztalgiának és a múltba révedő tökéletesség-eszménynek a sajátos

keveréke. Utópikus olyan értelemben, hogy idealisztikus tulajdonságokat, tökéletességet tulajdonít a technológiának, de nosztalgikus olyan értelemben, hogy ezek az elvárások nem egy új és ismeretlen, hanem egy már viaszosodott vagy halottá vált technológiához kapcsolódik, és a múltba irányul.

A mozi, a rádió és a televízió korai elterjedésének populáris fogadtatását az amerikai sajtóviesshangok nyomán rekonstruáló Davis (1976) munkájából egy ötfázisú folyamat rajzolódik ki. Az első periódus az új technológia megjelenése és bevezetése, melyet jellemzően lelkes, optimista és utópikus értéktársítások kísérnek (Curran 2010). A második szakasz a technológia térnyerése: ekkor jelennek meg az első, markánsabban negatív vélemények és disztópikus konstrukciók. A térnyerés szakasza még egy perióduson átível: ebben a szakaszban párhuzamosan vannak jelen, és egymással küzdenek az eltérő jelentések. A stabilizáció fázisában már elhalnak a szélsőségesen disztópikus és utópikus, negatív és pozitív vélemények egyaránt, a konszolidáció során pedig az új technológia lassan régivé válik a kulturális értelmezési térben.

A rádió és a nyomtatott sajtó intézményes és retorikai küzdelme, mint az új technológiához kapcsolt értékek változásának médiapiacba ágyazott korai – a 20. század húszas és harmincas éveinek folyamán lezajló – története is kínál egy szempontrendszert. Gwenth Jackaway (1995) három fő lépésben írta le az intézményes identitás, struktúra és funkció terepein, a releváns társadalmi csoportok, azaz a print és rádiós újságírók, médiavállalatok között lezajló konfliktust. Az első szakasz az újságírás berkein belül kialakult mérlegelés volt, melyben az újságírók megosztottak voltak azzal kapcsolatban, hogyan is kellene kezelni az új versenytársat. A második szakaszban a nyomtatott újságíró-szakmai szereplők már egységesen léptek fel a rádió mint feltételezett közellenség ellen, végül a harmadik szakaszban, amikor világossá vált, hogy nem lehet az általuk ideálisnak vélt keretek között tartani a rádiót, bekövetkezett a konszolidáció, azaz a gazdasági kapcsolatfelvétel és az együttműködés időszaka.

Az is lényegi kérdés az technológiák újdonságának, az innovációnak a társadalmi megalkotásában, hogy milyen módon kapcsolódnak össze egymással a párhuzamos technológiák észlelései. Ezt kísérli meg feltérképezni Everett Rogers (1983) innovációterjedés modellje, többek között olyan szempontokat figyelembe véve, hogy milyen mértékben befolyásolja az adott innovációk terjedését a felhasználói közösségekben az, hogy mennyire kompatibilis az innováció a korábbi technológiákkal, milyen komplex az innováció, vagy hogy mennyire megfigyelhető és megtapasztalható az a fogyasztók számára. A technológiai innovációk azonban nem önálló, magányos entitásként jelennek meg a fogyasztói horizonton, hanem a befogadói csoport által megalkotott együttállások formájában. Ezekben az alakzatokban több technológiai innováció egymással szorosan összekapcsolódva jelenik meg, ezeket a csoportokat nevezi Rogers klasztereknek, melyek azért is fontos szerepet játszanak az innovációk terjedésében, mert az egy nagyobb csoport tagjaként kommunikált vagy értelmezett innovációt hatékonyabban lehet promotálni vagy éppen befogadni, amennyiben a klaszter egészéről kialakított reprezentáció e tekintetben kedvező.

A technológiák kulturális megalkotásának folyamatait, fázisait egységes keretben szemlélve, az új technológiának a horizonton feltűnése az innovációs aktus: ez az a periódus, amelyben egy bizonyos érdekes csoport valamilyen módon újként pozicionálja az adott technológiát. Az innovációs aktust követően jönnek létre a technológia eltérő értelmezései, használatai: az az értelmezési rugalmasság és konfliktus szakasza. A lezárás akkor

következik be, ha egy bizonyos jelentés vagy használat átveszi a vezető szerepet, és a többi értelmezés marginalizálódik. Ezzel következik be a konszolidáció és retrospekció időszak, melyben elfoglalják a helyüket az egymáshoz képest régi és új technológiák, és amelyben visszatekintve nyernek értelmet az innovációk, megszületnek a fejlődés koncepciói és elbeszélései.

Összegzés

Miért kapcsolódnak össze újra és újra a jó és a rossz, az új és a régi évezredes fogalmainak konfliktusai a technológia kulturális jelentéseinek megalkotásában?

Az új és régi technológiákhoz kapcsolt értékek visszatérő konfliktusait egyfelől magyarázhatja a technológia értéksemlegessége. Az a közeg, amihez az adott csoportok többféle, az általuk potenciálisként látott alkalmazásokból és használatokból levezetett értékeket társíthatnak, örök ösztönzője az értelmezések összecsapásának. Egy technológia értelmezése – legyen az akár egy kalapács, vasúthálózat vagy nyílt forráskódú szoftver – sosem korlátozódik egy kizárólagos értékdimenzióra, ahogy a technológia használatának, alkalmazásának körét sem szorítja keretek közé egy bizonyos értelmezés. A kulturális motivációk felől nézve pedig a technológia remek eszköz arra, hogy a már létező társadalmi csoportok saját elveik, értékeik, elképzeléseik újdonságát hozzák létre és legitimálják egy olyan technológiával, amely újként jeleníthető meg. Az újdonság megalkotása tehát egyszerre technológiai és kulturális feladat. Szükséges hozzá egy olyan alkalmazás, ami lehetővé tesz újként beállítható használatokat, és kell hozzá egy kulturális közeg is, ami a használatot helyezi perspektívába.

A viszonyrendszer tartalma folyamatosan változik: ahogy alakul a technológiai ökoszisztémával együtt a kultúra és a gondolkodás, úgy formálódnak át a technológiai jó és rossz, régi és új megalkothatóságának lehetőségei. Maga a dilemma azonban úgy tűnik, mindvégig velünk marad.

Irodalom

- Aczél P. (2014) Az új. In Lányi A. – László M. (szerk.) *Se vele, se nélküle? Tanulmányok a médiáról*. CompLex. 15–29.
- Barbier, F. – Bertho Lavenir, C. (2004) *A média története*. Osiris.
- Barnes, B – Bloor, D. – Henry, J. ([1996] 2002) *A tudományos tudás szociológiai elemzése*. Osiris.
- Baym, N. (2010) *Personal Connections in the Digital Age*. Polity.
- Benjamin, W. ([1936] 1969) A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában. In *Kommentár és Prófécia*. Gondolat, 301–334.
- Baym, N. (2010) *Personal Connections in the Digital Age*. Polity.
- Benkler, Y. (2006) *The Wealth of Networks. How Social Production Transforms Markets and Freedom*. Yale University Press.
- Benkler, Yochai (2011) Networks of Power, Degrees of Freedom. *International Journal of Communication* 5. 721–755.
- Berger, P. L. – Luckmann, T. ([1966]1998) *A valóság társadalmi felépítése*. Jászöveg műhely.
- Bevan, A. (2012) Nostalgia for Pre-Digital Media in Mad Men. *Television & New Media*, 14 (6) 546–559.

- Bolter, R. – Grusin, J. D. (1999) *Remediation: Understanding New Media*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bourdieu, P. (1993) *The Field of Cultural Production*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Campbell, W. J. (2010) Fright Beyond measure? The myth of the war of the worlds. In *Getting It Wrong*. University of California Press. 26–44.
- Carr, N. (2008) *Is Google Making Us Stupid? What the Internet is Doing to our Brains*. Atlantic Magazine, July–August.
- Carr, N. (2010) *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. W. W. Norton & Company.
- Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Cole, M. (2005) *Kulturális pszichológia*. Gondolat Kiadó.
- Collins, H. – Evans, R. (2002) The third wave of science studies: Studies of expertise and experience. *Social Studies of Science* 32:2. 235–296.
- Collins, H. – Evans, R. (2007) *Rethinking Expertise*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Curran, J. (2010) Technology Foretold. In Fenton, N. (2010) szerk. 19–34.
- Csepeli Gy. (1990) ...És nem is kell hozzá zsidó. Az antiszemitizmus társadalom-lélektana. Kozmosz.
- Csepeli Gy. (2009) Álarcosbál a blogteremben. *Kritika*, 6. 2–5.
- Czitrom, D.J. (1983) *Media and the American Mind: From Morse to McLuhan*. The University of North Carolina Press.
- Davis, F. (1979) *Yearning for yesterday: A sociology of nostalgia*. New York: Free Press.
- Davis, R. E. (1976) *Response to Innovation: A Study of Popular Argument about New Mass Media*. New York: Arno Press.
- Draaisma, D. (2002) *A metaforamasina: Az emlékezet egyik lehetséges története*. Typotex.
- Edgerton, D. (2008) *The Shock of the New: Technology and Global History since 1900*. Profile Books.
- Fenton, N. (2010) szerk. *New Media, Old News. Journalism & Democracy in the Digital Age*. Sage.
- Fenton, N. (2010) Introduction: Drowning or Waving? New Media, Journalism and Democracy. In Fenton, N. (2010) szerk. 3–16.
- Fortunati, L. (2005) The mediatization of the net and the internetization of the mass media. *International Communication Gazette*, 67 (1), 27–44.
- Foucault, M. ([1966] 2000) *A szavak és a dolgok*. Osiris.
- Gieryn, T. F. ([1983] 2006) Határmunkálatok és a tudomány elhatárolása a nemtudománytól: feszültségek és érdekek a tudósok szakmai ideológiáiban. In Kutrovátz–Láng–Zemplén (2006) szerk. 173–194.
- Gieryn, T. F. (1999) *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Gitelman, L. (1999) *Scripts, Grooves and Writing Machines*. Stanford University Press.
- Gitelman L. (2006) *Always Already New: Media, History, and the Data of Culture*. Cambridge, MA: MIT.
- Hansot, E. (1974) *Perfection and Progress: Two Modes of Utopian Thought*. Cambridge Mass: MIT
- Hebdige, D. (1979) *Subculture: The Meaning of Style*. London: Methuen.
- Hronszky I. (2000) *A német technikafilozófia fejlődéséről*. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, TV1: Fasciculus 2, Miskolc. 159–183.
- Jackaway, G.bL. (1995) *Media at War: Radio's Challenge to the Newspapers, 1924–1939*. Westport, Connecticut, London: Praeger.
- Jenkins, H. (2006) *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press.
- John, R. R. (2010) *Network Nation: Inventing American Telecommunications*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.

- Keen, A. (2007) *The Cult of the Amateur*. Crown Business.
- Kittler, F. (1999) *Gramophone, Film, Typewriter*. Stanford University Press.
- Kitzinger D. (2000) A morális pánik elmélete. *Replika*, 40. 23–48.
- Kling, R. (1996) Hopes and Horrors: Technological Utopianism and Anti-Utopianism in narratives of Computerization. In Kling, R. (szerk.) *Computerization and Controversy*. Academic Press. 40–58.
- Kuhns, W. (1971) *The Post-industrial Prophets: Interpretations of Technology*. New York: Weybright and Talley.
- Kuipers, G. (2006) The social construction of digital danger: debating, defusing and inflating the moral dangers of online humor and pornography in the Netherlands and the United States. *New Media & Society*, 8(3) 379–400.
- Kutrovácz G. – Láng B. – Zemplén G. (2008) *A tudomány határai*. Typotex.
- Mander, J. (1978) *Four Arguments for the Elimination of Television*. New York, New York: Harper-Collins.
- Marvin, C. (1988) *When Old Technologies Were New: Thinking About Electric Communication in the Late Nineteenth Century*. Oxford.
- Marvin, C. (1999) *When Old Technologies were New: Implementing the Future*. Annenberg School for Communication Departmental Papers (ASC), 58–72.
- Miller, D. L. (2000) *Introduction to Collective Behavior and Collective Action*. Waveland Publishing.
- Negroponte, N. (1995) *Being Digital*. Knopf.
- Newsweek* (2012) iCrazy. Panic. Depression. Psychosis. How Connection Addiction is Rewiring our Brains. Július 16.
- Nye, D. (1997) *Narratives and Spaces: Technology and the Construction of American Culture*. New York: Columbia University Press.
- Nye, D. (2004) From utopia to “real-topia”— inventing the inevitable. In Verheul, J. (szerk.) *Dreams of paradise, visions of apocalypse: Utopia and dystopia in American culture*. Amsterdam: VU University Press, 161–172.
- Ong, W. (1982) *Orality and literacy*. Methuen & Co.
- Peters, B. (2009) And lead us not into thinking the new is new: a bibliographic case for new media history. *New Media & Society*, Vol 11(1&2): 13–30.
- Pinch, T. J. – Bijker, W. E. ([1987] 2005) Tények és termékek társadalmi konstrukciója, avagy hogyan segítheti egymást a tudományszociológia és a technikusozológia? *Replika*, 51–52.
- Pingree, G. B. – Gitelman, L. (2003) Introduction: What’s New About New Media? In Pingree–Gitelman (2003) szerk. xi–xxii.
- Pingree, G. B. – Gitelman, L. (2003) szerk. *New Media 1740–1915*. MIT Press.
- Pitt, J. C. (2000) Conflicts of Values and Technological Change. In *Thinking about technology: foundations of the philosophy of technology*. New York: Seven Bridges Press, 113–121.
- Pléh Cs. (1998) *Bevezetés a megismeréstudományba*. Typotex.
- Pléh Cs. (2000) *A lélektan története*. Osiris.
- Punt, M. (2000) Parallel Histories: Early Cinema and Digital Media. *Convergence*, 6(2) 62–76.
- Rheingold, H. (1994) *The Virtual Community*. Secker & Warburg.
- Rogers, E. M. (1983) *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press.
- Ropolyi L. (2006) *Az internet természete. Internetfilozófiai értekezés*. Typotex.
- Shapin, S. (1994) *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Shirky, C. (2008) *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. Penguin books.
- Shirky, C. (2010) *Cognitive Surplus*. Penguin press.

- Shirky, C. (2014) Why I Just Asked My Students To Put Their Laptops Away. Medium.com, Szeptember 8. <https://medium.com/@cshirky/why-i-just-asked-my-students-to-put-their-laptops-away-7f5f7c50f368>
- Standage, T. (1998) *The Victorian Internet*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Star, S. – Griesemer, J. (1989) Institutional Ecology, 'Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907–39. *Social Studies of Science* 19 (3) 387–420.
- Sterne, J. (2003) *The Audible Past. Cultural Origins of Sound Reproduction*. Duke University Press.
- Sterne, J. (2012) *MP3: The Meaning of a Format*. Duke University Press.
- Straw, W. (1991) Systems of Articulation, Logics of Change: Scenes and Communities in Popular Music. *Cultural Studies*, (5)3. pp. 361–375.
- Stubbs, K. (2003) Telegraphy's Corporeal Fictions. In Pingree–Gitelman (2003) szerk. 91–112.
- Szakadát I. (2007) *Egyben az egész – egytől egyig*. Typotex.
- Szűts Z. (2013) *A világháló metaforái. Bevezetés az új média művészetébe*. Budapest, Osiris.
- Teachout, T. (2009) The New-Media Crisis of 1949. *Wall Street Journal*, Augusztus 22.
- Thierer, A. (2008) Grouping Recent Net Books: Internet Optimists vs. Pessimists. Techliberation.com, szeptember 6. <http://techliberation.com/2008/09/06/grouping-recent-net-books-internet-optimists-vs-pessimists/>
- Thierer, A. (2010) The Case for Internet Optimism, Part 1: Saving the Net from Its Detractors. In Szoka–Marcus (2010) szerk. 57–88.
- Toulmin, S. – Goodfield, J. (1965) *The Discovery of Time*. University of Chicago Press.
- Turner, F. (2008) *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*. University Of Chicago Press.
- Turkle, S. (2011) *Alone Together*. Basic Books.
- Tófalvy T. (2015) *A kritikai technológiakutatásról*. Magyar Tudomány, 1., 96–102.
- Toulmin, S. – Goodfield, J. (1965) *The Discovery of Time*. University of Chicago Press.
- Zamjatin, J. ([1924] 2008) *Mi*. Cartaphilus.
- Zimmerman Umble, D. (2003) Sinful Network or Divine Service: Competing Meanings of the Telephone in Amish Country. In Pingree–Gitelman (2003) szerk., 139–156.
- Zittrain, J. (2008) *The Future of the Internet—And How to Stop It*. Yale University Press, New Haven & London.
- Williams, R. (2005) *Television: Technology and Cultural Form*. Taylor&Francis.
- Z. Karvalics L. (2001) *Információ, társadalom, történelem*. Typotex.